

1. מבוא

רקע

פרוץ האינתיפדה השניה (המכונה בידי הפלשטינים "אינתיפדת אל-אקצא) בספטמבר 2000 היה גם תחילתו של פרק חדש בסכסוך הישראלי-פלסטיני. העימות החל לאחר כשלון שיחות קמפ-דייוויד (יולי 2000), כשהעילה המיידית לפריצתו היתה ביקורו של חבר-הכנסת אריאל שרון בהר-הבית. תוך זמן קצר הפך העימות לאלים ביותר. כבר בחודש הראשון לעימות התרחשו כמה מהאירועים שהיו מהבולטים ביותר מבחינת ההשפעה שלהם על דעת הקהל: מותו של הילד מוחמד א-דורה מאש חיילי צה"ל במחסום נצרים (מאוחר יותר התנער צה"ל מהאחריות לתקרית, אבל בדעת הקהל הפלשטינית והעולמית התקבע הדימוי של הילד שמת בזרועותיו של אביו); ומצד שני, לינץ' בשני חיילי צה"ל שנקלעו בטעות לרמאללה, שצולם ושודר אף הוא, והתמונות של ההמון המשולהב עוררו תגובה חזקה בישראל (הראל ויששכרוף, 2005).

בשנתיים שאחרי כן החרפה האלימות, בשורה ארוכה של פיגועי התאבדות מצד אחד, ומבצעים צבאיים כנגד מטרות שונות בצד הפלסטיני, שבהם נהרגו גם אזרחים רבים. האלימות הגיעה לשיאה במבצע "חומת מגן" במאי 2002, שהיה המבצע הצבאי הגדול שניהל צה"ל מאז מלחמת לבנון הראשונה. במבצע זה כבש למעשה צה"ל את שטחי יהודה ושומרון מחדש, במה שסימן את סופו בפועל, גם אם לא באופן רשמי, של תהליך אוסלו. 30 חיילים ישראלים נהרגו במבצע, ובין 300 ל-500 פלשטינים, שמהם מספר לא ידוע היו אזרחים. בסך הכל נהרגו בשנות האינתיפדה השניה עד שדעכה ב-2005 כ-1000 ישראלים ומספר לא ידוע של פלשטינים, שנע לפי הערכות שונות בין 2500 ל-3800. בכל מקרה, אפשר לומר שחלה כאן עליה משמעותית ברמת האלימות לעומת האינתיפדה הראשונה, ובכלל לעומת כל תקופה אחרת בסכסוך, לפחות מאז עידן המלחמות בין מדינת ישראל לבין המדינות הערביות שמסביבה (בן-אליעזר, 2012).

השאלה שתעמוד לבחינה בעבודה זו היא מה טיבו של הקשר בין ההסלמה הצבאית בשנות האינתיפדה השניה לבין הלכי הרוח בקרב הציבור הישראלי בעקבות הפיגועים הרבים שקדמו למבצע "חומת מגן".

שאלה זו נמצאת בשדה המחקר של הזיקה בין המדיניות הציבורית בישראל לבין הצבא והבטחון בישראל. ביתר פירוט, המחקר הרלבנטי לשאלה זו הוא המחקר שבוחן את הקשר בין שלושה מרכיבים שונים: הדרג הנבחר, הצבא, והציבור הרחב: האם ובאיזה אופן ההחלטה לצאת למבצע צבעי רחב היקף ביהודה ושומרון היתה קשורה להלכי הרוח בציבור? האם הדרג הנבחר הושפע מלחץ ציבורי? האם אפשר ליחס את ההחלטה הזו לתופעות ארוכות טווח יותר בחברה הישראלית? עד כמה הצבא עצמו היה מעורב בתהליך הזה – גם בהחלטה המיידית לצאת למבצע, וגם באופן רחב ועמוק יותר, באמצעות ההשפעה שלו על החברה הישראלית?

סקירה תאורטית

העובדות שמופיעות בפרק הרקע אינן שנויות במחלוקת, אך למעשה הן פחות או יותר הנקודות היחידות שעליהן יש הסכמה. אין ספק שמדובר בהקצנה של התגובה הצבאית, המספרים ברורים מאד מבחינת גודל המבצע, ואין ספק גם שבעקבות הארועים במשך השנים האלו הפך התהליך המדיני שהחל באוסלו, ונראה במשך שנות התשעים כאילו הוא עשוי להוביל להסכם בין ישראל לבין הפלשטינים, לאפשרי פחות ופחות, והאופציה הצבאית הפכה למקובלת יותר ויותר. מהבחינה הזו, מוסכם כי אכן חלה הקצנה לגבי הנושאים שעומדים במרכז השאלה של עבודה זו. אבל כל טענה מעבר לכך מצויה במחלוקת קשה. למעשה, מדובר בשורה ארוכה של מחלוקות במחקר, לגבי צדדים שונים של הקשר בין התגובה הצבאית במהלך האינתיפדה השנייה לבין כל אחד מהמרכיבים האחרים במשוואה של המיליטריזם: הדרג המדיני והחברה הישראלית. להלן נסקור את קווי המחלוקת העיקריים.

מיליטריזם הוא מדד שבמידה רבה הוא תרבותי – עד כמה המלחמה נחשבת בתרבות מסוימת כפתרון לגיטימי ואף רצוי לבעיות מדיניות. בתוך המדד הזה אפשר להבחין בין שלושה מדדים שונים שביחד מצביעים על מידת המיליטריזם של החברה (קימרלינג, 1993). הממד הראשון הוא הכוחני-פוליטי – המידה שבה השלטון האזרחי כפוף לצבא, כמו במקרה הקיצון של שלטון צבאי בעקבות הפיכה צבאית, אבל גם מקרים שבהם השליטה הצבאית עקיפה יותר. הממד השני הוא הממד התרבותי – הצבא הוא סמל לאומי אהוד, החוויה הצבאית נחשבת כחיובית ומכוננת את החיים האזרחיים, והמשרתים בצבא זוכים ליוקרה אישית רבה, גם מבחינת כבוד וגם מבחינת תגמולים כלכליים, כמו לדוגמה אפשרויות פרנסה טובות יותר. הממד השלישי הוא הממד הקוגניטיבי – הציבור בעצמו מקבל את ההגיון הצבאי ולמעשה מפנים אותו לתוך צורת המחשבה שלו. המלחמה וההכנות לה נחשבת טבעית לגמרי, והופכת להיות צורת התגובה המקובלת לבעיות שונות.

החוקר יגיל לוי (לוי, 2003). הוסיף להבחנה הזו נקודה נוספת – הקשר בין המיליטריזם למשטר הזכויות במדינה מצד אחד, ולמבנה הכלכלי מצד שני. השילוב של כל הגורמים האלו יוצר את מה שהוא מכנה "מפלס המיליטריזם", שמשמש אותו כקו מנחה בהצגה שלו של ההיסטוריה של המיליטריזם בישראל. בקצרה, את הטענה המקיפה שלו לגבי ההיסטוריה של המיליטריזם בישראל אפשר להציג באופן הבא. עד בערך שנות השמונים מעמד הביניים, האשכנזי ברובו, הפיק תועלת מהמיליטריזציה של ישראל. במשטר הזכויות הרפובליקני שהיה בישראל (לעומת משטר זכויות ליברלי), הזכויות האזרחיות קשורות בקשר הדוק לחובות, בעיקר הצבאיות – מי שנותן יותר זכאי ליותר. בנוסף, היו לשרות הצבאי גם יתרונות חומריים, כמו לדוגמה באפשרויות טובות יותר למשרתים להשתלב בשוק העבודה. הצבא נחשב כגוף שנמצא מעל לפוליטיקה, ומעל לביקורת ציבורית. הפתרון הצבאי נראה כלא רק הכרחי, אלא גם כרצוי.

בשנות השמונים המצב הזה החל להשתנות לכיוון של דה-מיליטריזציה, כלומר הפחתה במיליטריזם לעבר חברה אזרחית יותר. בעקבות שינויים גלובליים שהשפיעו על ישראל, כמו גם התפתחויות מקומיות (מלחמת לבנון הראשונה והאינתיפדה הראשונה), עלו יותר ויותר קולות שפיקפקו בכך שאכן מדיניות הבטחון אמורה להיות מעבר למחלוקות פוליטיות. יותר ויותר גורמים, גם בקרב האליטה הפוליטית, תמכו בכינונה של חברה אזרחית לפי הדגם הליברלי המקובל במערב, שבו זכויות אינן תלויות בדבר. בנוסף, כלכלת השוק הנאו-ליברלית שינתה